

Slovensko, báseň: prestupovanie

Peter Milčák

Keď pred tromi rokmi prišiel na Slovensko Svätý Otec František, prišiel ako vzácny hosť. Výhodou host'a je, že vníma nový priestor úplne otvorene, je pripravený na množstvo podnetov, necháva ho na seba bezprostredne pôsobiť, azda aj s túžbou nechať sa očariť.

Vníma nový priestor nezatažený predchádzajúcou skúsenosťou s ním, a môže v istom zmysle vďaka tomu vidieť a uvidieť viac, ako ľudia, ktorí v tomto priestore žijú svoj každodenný život. Výrok Svätého Otca vyjadrený slovami „Slovensko je báseň!“ môže takto vychádzať aj z intenzívneho vnútorného zasiahnutia slovenskou krajinou a ľuďmi, s ktorými sa počas svojej návštevy stretol. Vyjadrenie Svätého Otca nás mohlo zaskočiť, prekvapiť, ale aj potešiť, nepochybne aj v spojitosti s tým, kde a ako prežívame svoj vlastný, výnimočný a neopakovateľný život, ale i v spojitosti s tým, ako si toto vyjadrenie budeme interpretovať.

Ak by som sa mal oprieť o vlastnú skúsenosť, bol by som jedným z tých, ktorých daný výrok prekvapil i potešil, a to zrejme aj vďaka pozitívnemu prístupu k tomu, ako si ho vykladať.

Z posledných 25 rokov som 19 prežil mimo Slovenska, túžba po slobode a neskôr práca ma zaviedli do niekoľkých krajín s rôznym spoločenským zriadením, s väčšou alebo menšou úlohou a váhou kresťanskej viery v spoločnosti, s viac alebo menej rozvinutou občianskou spoločnosťou. Každá z krajín, v ktorej som pobudol (Kanada, Poľsko, Bielorusko), ma tvarovala svojím osobitým spôsobom a zároveň formovala a prehľbovala aj môj vzťah k Slovensku.

Odísť v čase vrcholiaceho mečiarizmu s celou rodinou do Kanady doteraz považujem za jedno zo svojich najlepších rozhodnutí, vrátiť sa domov po takmer štyroch rokoch sa k nim nepochybne radí tiež. Až v Kanade som si uvedomil, aký dôležitý je pre mňa materinský jazyk, v ktorom píšem svoje básne a v ktorom som už pred odchodom vydával zbierky slovenských básnikov. Môj návrat domov bol aj návratom k Básni. V torontskej električke, v ktorej práve prebiehalo podujatie *Poézia na ceste* ponúkajúce cestujúcim súčasnú kanadskú poéziu, prečítal som si krátku báseň mne vtedy neznámeho básnika Aldena Nowlana. Tá báseň ma zasiahla až tak, že som si ju počas jazdy prepísal na útržok papiera, ktorý si dodnes uchovávam. Postupne sa pre mňa stal Nowlen ľudsky i literárne tak dôležitým autorom, že som napokon výber z jeho básnického diela preložil a vydal. Nowlan sa narodil svojej mame, keď mala pätnásť rokov. Bolo to prvé, nesamozrejmé víťazstvo v jeho živote, ako o tom napísal v básni *Som tu rád*: „Skúsím chinín, povedala. / Hlúposť, povedal jej. // Potom plakala a potom / dlhý čas ani jeden z nich / neprehovoril a potom / zvyšovali hlas / kričali na seba / a potom bolo ďalšie dlhé ticho a nato / začali hovoriť veľmi pokojne, až napokon on povedal: / nuž, nezostáva nám nič iné, len to zvládnuť čo / najlepšie. // A zatiaľ som ja ležal schúlený, / srdce mi bilo / v temnote jej vnútra.“ Ako päťročný sa sám naučil čítať a jeho prvou čítankou bola jediná kniha v dome, biblia. Keď mal 8 rokov, matka ich opustila, a tak si dlhé roky v detstve musel vystačiť sám so sebou, keď sa už dostal na tento svet. V jeho básňach nájdeme aj text *Medzi riadkami*, v ktorom s ľahkosťou, striedmym humorom a popri tom aj vážne „dopĺňa“ evanjeliá: „Hoci sa to v evanjeliách nikde nespomína - / (Svätý Ján s hlavou v oblakoch by si to

nebol všimol, / Svätý Matúš, ktorý v srdci nikdy neprestal byť byrokratom, / by nebol schopný zosúladiť to / so svojimi predsudkami; Svätý Lukáš, ktorý bol / umelcom i lekárom, by to bol vylúčil ako nepodstatné, / alebo by to bol pripísal niečomu telesnému: / zlému tráveniu a možno vyčerpaniu, / a Svätý Marek tam nebol, keď sa to stalo, vraví, / že má informácie od Svätého Pavla, ktorý tam tiež nebol / a keby aj bol, nepotvrdil by to) - / Ježiš sa smial.“

V dvojmiliónovom Minsku existovalo v čase môjho pobytu jediné maličké kníhkupectvo, v ktorom sa predávali knihy iba v bieloruskom jazyku. Patrilo bieloruskému vydavateľstvu Lohvinau, ktoré preto, aby mohlo ako-tak existovať, sídlilo v litovskom Viľnuse, vzdialenom od Minska dve a trištvrte hodiny vlakom. Bielorusko je krajina, v ktorej sa materinský jazyk na školách učí na úrovni cudzieho jazyka, a aj preto je v defenzíve voči v mestskom prostredí široko používanej ruštine, alebo na vidieku používanej trasjanke, ktorá využíva bieloruskú fonetiku a gramatiku, no zmiešanú rusko-bieloruskú lexiku. Dlho som uvažoval nad tým, prečo Lukašenkov režim v tom období nechával na slobode viacerých významných spisovateľov, ktorí otvorene vystupovali proti jeho nepravostiam. Po čase som si uvedomil, že jedným z hlavných dôvodov môže byť práve to, že píšu v bieloruštine, a tak ich literárne i neliterárne vystúpenia nemajú veľký dosah. Aj tu sa potvrdzuje, že jazyk reprezentuje myslenie, a tí, ktorí hovoria po rusky, ťažšie, ak vôbec, vybudujú samostatné a slobodné Bielorusko. Jednou z mála príležitostí vypočúť si dlhší súvislý tok bieloruštiny je navštíviť svätú omšu v niektorom z rímsko-katolíckych chrámov, napríklad v Kostole sv. Simeona a Heleny na námestí Lenina. Kostol dal z červených tehál začiatkom minulého storočia postaviť Edward Wajnilowicz na pamiatku svojich dvoch detí, ktoré mu umreli na tuberkulózu. Kostol vysvätili v roku 1910, ale po Októbrovej revolúcii už musel slúžiť ako divadlo, neskôr ako filmové štúdio či kino. Veriacim ho vrátili až v roku 1990. Na jednej zo sobotňajších večerných bohoslužieb sa tu zišla len hrstka ľudí. Keď si pred svätým prijímaním kľakali do uličky medzi lavicami, zjavili sa mi slová apoštola Pavla, ktoré napísal v druhom liste Korint'anom: „Už sa zdalo, že je s nami koniec, pripravovali sme sa na smrť. Cítim, že to muselo dôjsť tak ďaleko, aby sme sa už nespoliehali na nič iné len na Boha, ktorý má moc aj vzkriesiť mŕtvych.“ V jednom som si istý: Bielorusi sa musia vrátiť aj k básni napísanej po bielorusky.

Poľsko bolo pre mňa oddávna - okrem iného - najmä kráľovstvom poézie. Poľštinu som nikdy neštudoval, učil som sa ju vo Varšave takpovediac na ulici, v metre, pri čítaní novín a počúvaní rádia a tiež počas stretnutí s prekladateľom zo slovenčiny do poľštiny Jackom Bukowskim. Pravidelne som trávil v jeho jednoizbovom byte víkendové dni, počas ktorých on hovoril po poľsky a ja som musel hovoriť po slovensky, aby som mu pomáhal udržiavať jeho úroveň slovenčiny. Túžil som čítať a neskôr aj prekladať poľských básnikov, čo sa mi napokon splnilo. Jedným z nich bol Marcin Świetlicki, básnik provokatér, básnik ustavičného vnútorného nepokoja, pre mnohých „básnik neznaboh“. Až sa v roku 2007 objavil výber zo Świetlického poézie *Nesamozrejmé* s podtitulom *Náboženské básne*, ktorý zostavil azda najvýznamnejší súčasný poľský kresťanský básnik Wojciech Bonowicz. Świetlického človek uvažuje predovšetkým o sebe, donekonečna preosieva svoju dušu, plný pochybností, obáv i strachu s jemnými zábleskami nádeje a vyslobodenia. V ozajstnej básni netreba veľa slov, ak sú presné, náznak, ak je výstižný, zastúpi vhodne a dokonale celok, ako je tomu aj v jeho básni *Štvrtok*: „Bojím sa. Až / som vstúpil do kostola. / V kostole sa to hemžilo: / výlety, holub na

holubovi, zametanie a opravy, / začiatok školského roka. / Bojím sa. Odmrmlal som do rukáva / všetky fragmenty omší a modlitieb, / ktoré si pamätám, / najmä ten kus: Pane, / nie som hoden, aby si vošiel pod moju strechu...“ Básňou môžeme nazvať aj obraz, opačný pohyb - nazvať báseň obraznou - je predsa taký samozrejmy. Aj preto považujem mnohé obrazy Olgy Boznańskiej za básne. Maliarka sa narodila v Krakove v roku 1836 a umrela v Paríži v roku 1906. Občas sa mi prihodí, že objavím obraz kvôli ktorému musím ísť do galérie - vstúpiť do priestoru so stovkami obrazov len kvôli - jedinému. Postaviť sa pred ten obraz a stáť, nechať na seba pôsobiť to tajomstvo, prečo je to tak, chcieť a zároveň nechcieť ho pre seba odhaliť. Boznaňská často maľuje ženské postavy v interiéroch i exteriéroch a portréty žien. Na viacerých jej obrazoch ma fascinuje, že ich napriek farebnej a tvarovej bohatosti charakterizuje najmä prostota, pokoj a vyrovnanosť. Na jej obraze *Kvetinárky*, ktorý je práve z tých, kvôli ktorým sa musím vybrať do galérie, sedia tri mladučké dievčatá v izbe pri stole pod oknom a viažu do kyticiek drobné kvety. Ich práca si vyžaduje sústredenie, robia ju však s cudnosťou a pokorou, ako tú najdôležitejšiu vec na svete. Dievčatá napriek svojmu mladému veku, rovnako ako odtrhnuté kvety, akoby už prikrýval závoj vytrácania a pomínutia. Možno niekedy nevieme, čo je poézia, ale aspoň občas celkom presne vieme, čo je báseň.

Keď si predstavujeme Slovensko ako krajinu, každému z nás sa zrejme pred očami zjaví iná jej časť, iný obraz z nej podľa toho, kde sme doma či ktoré z jej miest sme si obľúbili. Ja som doma na Spiši, tu boli doma aj moji predkovia, ktorí sa kedysi dávno vraj pritúlali z Poľska. Tu, na Mariánskej hore v Levoči, pod Bazilikou, ktorej vežu staval aj môj pradedo, som zažil jeden z najhlbších a najosobnejších dotykov s Bohom. Náš vzťah je i dlhodobým vzťahom môjho vzd'aloovania a približovania sa. A práve po dlhom období vzd'aloovania som aj vďaka nečakanému vonkajšiemu impulzu začal veľmi intenzívne obdobie opätovného približovania. Jeho prvá časť vyvrcholila celkom nedávno počas Mariánskej púte, keď som pri večernej svätej omši prijímal Eucharistiu. Po obrade som sa otočil a v zapadajúcom slnku z kopca uvidel mesto, vzdialené dediny a vzadu vrstviace sa horské chrbty Slovenského raja a prestúpil ma pocit obrovskej radosti, že môžem byť súčasťou veľkého Božieho stvorenia.

Písanie poézie je pre mňa písaním na život a na smrť. A čítanie poézie zasa bytostnou potrebou. Potrebujem ju čítať tak, ako potrebujem jesť alebo dýchať. Básne by mali byť zásadné, nemali by vznikáť len tak. Básnické texty väčšinou nie sú veľmi rozsiahle. Ak však ide o báseň, ktorá má ambíciu vypovedať zásadné veci o skutočnosti alebo ju nejako meniť či posúvať, tak v nej môže byť toľko významu, koľko sa nezmestí ani do niektorej prózy. Báseň si síce prečítate rýchlo, ale môžete ju v sebe otáčať celý deň i oveľa dlhšie. Navyše dobrý text odoláva a kladie odpor. Vyzýva k opakovanému čítaniu a trpezlivý a tvorivý čitateľ zaň býva neraz odmenený odkrytím nových významov. „Najvlastnejšou podstatou poézie je, že sa nevyjadruje priamočiaro a explicitne, ale okľukou - obrazne a teda skryto a neurčito a nejednoznačne, aj preto znamená viac ako vypovedá,“ konštatoval veľmi presne filozof a esejista Michel de Montaigne.

Dobrá báseň pláva v čase. A ostáva navždy odomknutá. Len čo sa text zamkne, čiže významovo zatvorí, je mŕtvy. Je s ním koniec. Definitívne zamknuté texty zvyknú reagovať na konkrétny podnet a vypovedajú len o ňom. Tým sa vyčerpajú. Dobrá báseň ostáva významovo otvorená. Ľudia ju môžu čítať aj po sto rokoch a zasiahne ich. Môže im zmeniť život, pohnúť nimi, zmeniť ich konanie

alebo prinajmenšom osvietiť ich deň. Aj takáto poézia vzniká v konkrétnom čase, no nemala by v ňom byť viditeľne ukotvená. Keď počujem slovo angažovaný, začínam byť veľmi opatrný. Ak sa totiž autor bezhlavo vydá po ceste angažovanosti, môže prispieť práve k tomu, že sa jeho text bude zatvárať. Básnický text úzko pripútaný ku konkrétnemu času sa veľmi často s jeho uplynutím tiež stráca. Významovo odomknutá báseň vyžaduje od čitateľa pri recepcii tvorivé nasadenie. Čítanie je teda rovnako ako písanie tvorivá práca. Autor nesmie naznačiť ani viac, ani menej, než by mal. V prvom prípade by spôsobil krízu textu, v druhom krízu jeho čítania. Spomeňme tu ešte tézu Umberta Eca, podľa ktorej pri interpretácii básnických textov nemožno určiť, ktorá je jediná správna či akceptovateľná, zatiaľ čo možno pomerne spoľahlivo rozhodnúť, ktoré z interpretácií sú neprípustné.

Kanadský filozof a literárny vedec Paul Ricoeur, ktorý zreteľne odlíšil rétorický a sémantický prístup k metafore vo svojom texte píše, že musíme opustiť doslovný zmysel, aby sa mohol vynoriť zmysel metaforický. Východ slnka vo Woodsworthových básňach označuje viac než jednoduchý meteorologický jav. More v starovekých babylonských mýtoch označuje viac než vodnú plochu, ktorú možno vidieť z brehu. Mircea Eliade dokonca považuje za symboly také konkrétne entity ako stromy, rebríky, hory, pretože ony predstavujú symboly priestoru a času či transcendencie a poukazujú za seba na niečo celkom iné, čo sa v nich manifestuje.

Myslím si, že básnik sa na svet musí pozerat' tak trochu detskými očami. Užasnuto. Prístupovať k svetu samozrejším spôsobom znamená pozerat' sa a nič nevidieť. Opačný prístup môže viesť aj k vzniku básne. Výrok Svätého Otca „Slovensko je báseň!“ vznikol iste mimo priamych literárnych súvislostí, no ukazuje sa, že nielen život vstupuje rôznymi spôsobmi do básne, ale občas aj báseň vstúpi zásadným spôsobom do nášho života.

*Príspevok Petra Milčáka na synodálnej diskusii Je Slovensko básňou?
9. 9. 2024, Pastoračné centrum pri kostole Kráľovnej rodiny, Bratislava
www.teplicka.org/synoda-u-nas*